

УДК 001.85

М. С. Тимошик*Інститут журналістики Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка***ДИСКУСІЯ, СПРЯМОВАНА НА ВЧОРАШНІЙ ДЕНЬ*****Що стоїть за берегами організованої на сторінках «Вісника Книжкової палати» нової полеміки щодо витоків української книги?***

Останнім часом з гіркотою доводиться констатувати посилення однієї насторожуючої тенденції: як тільки українці, у себе вдома, проявляють бодай найменші потуги щодо подолання насадженого століттями російською імперською машиною принизливого комплексу хохла-малороса, як тільки активізуються спроби національно свідомої інтелектуальної еліти неупереджено й спокійно розібратися в окремих моментах непростої історії свого народу, ствердити грубо витіснену на узбіччя суспільно-політичного життя молоді Української держави її мову, культуру, пізнати справжніх, а не нав'язаних ззовні героїв, усвідомити й належно поцінувати свою самодостатність, окремішність, зрештою своє гідне місце у спільному європейському домі, — відразу ж виникає, ніби диригований чисюнь невидимою рукою, шалений, прямий чи опосередкований, спротив.

Скажімо, не встигли ми порадити запровадженню своєї нової національної валюти, як у деяких періодичних друкованих органах так званої масової столичної преси, що видається зазвичай недержавною мовою, з'явилася серія викривальних, замішаних на зоологічній ненависті до українства, статей фактично про всіх особистостей, портрети яких зображені на гривнях, — від Володимира Великого до Лесі Українки й Тараса Шевченка. Виявляється, усі ті князі, гетьмани та поети як не вбивці, то якісь хворобливі збоченці. Тільки почали старші й молодші городяни масово навертатися до культури своїх пращурів, охоче ходити на концерти фольклорно-етнографічних колективів у часи недавніх оглядів-звітів творчих колективів областей, як такі огляди відразу ж, за чисюнь адміністративною вказівкою, повсюди припинили. Натомість київський палац «Україна», з відома інтелектуально убогих можновладців, віддавна вже став своєрідною філією московського концертного залу «Росія». Замість української музики, народної пісні з екранів телевізорів і радіоприймачів, у залах ресторанів, барів та забігайлівок по всіх українських просторах цілодобово став нав'язуватися масовій свідомості або вульгарний суржик розкрученої «зірки-провідниці», або тюремний шансон, або знову ж таки попса сусідньої держави. Тільки задумала була нова українська владна команда відразу після минулих виборів навести лад у національному інформаційному просторі, змусивши кіно- і телевиробників бодай половину своєї продукції дублювати державною мовою (і це — на шістнадцятому році незалежності!), а на єдиному першому національному телеканалі запровадив-

ши дикторський переклад інтерв'ю державних чиновників, які вперто не хочуть користуватися на службі державною мовою, як з вуст нового-старого віце-прем'єра з гуманітарних питань уже прозвучало невдоволення: мовляв, це суперечить інтересам громадянського суспільства, ущемляє права російськомовного населення. Про ущемлені права українців в Українській державі тут, звичайно ж, не йдеться.

Ми тільки тепер починаємо усвідомлювати всю серйозність і небезпеку такого шаленого спротиву українському відродженню, як і те, які сили, кошти й цілі стоять за цим явищем. Усвідомлюємо й те, що вже настала пора не мовчати, коли тобі плюють у душу, коли тебе все нахабніше принижують, коли все голосніше і впевненіше заявляють, хто насправді в твоєму домі хазяїн. Настала пора привертати увагу громадськості до вже, на жаль, частих випадків на сторінках друкованих видань відвертої українофобії, в які б шіати вона не вдягалася, під якими б гаслами не проводилася. І давати їй належну відсіч.

У руслі вищевикладеного не може залишитися непоміченим перебіг на сторінках поважного науково-практичного місячника «Вісник Книжкової палати» так званої полеміки, суть якої зводиться до з'ясування вже давно з'ясованого, а саме: хто перший почав друкувати книги — українці чи росіяни?

Перший-ліпший верхогляд, який читатиме ці рядки, може й обуритися від такої постановки питання. Так, як, скажімо, обурився свого часу проректор одного з харківських вузів під час лекції з історії української культури автора цих рядків на київських курсах перепідготовки керівників вищої школи: подумаш, мовляв, знайшов проблему; та яка різниця — росіяни чи українці першими навчилися користуватися тим друкарським верстатом; тут зарплати на ковбасу не вистачає, а він — про своє друкарство.

Облишмо в стороні відому ковбасну психологію, яка красномовно засвідчує справжній інтелектуальний рівень такого горе-керівника від науки, погляньмо на цю далеко не надуману й зовсім не другорядну проблему під іншим кутом зору. Та на початку трохи історії.

Передісторія проблеми

Наприкінці 60-х років минулого століття, якраз під завісу хрущовської відлиги, в одному з випусків науково-практичного журналу «Архівні України» була надрукована стаття молодого львівського дослідника О. Мацюка з надто сміливою, як на той час, назвою — «Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова?» Стаття ця справила тоді ефект своєрідної бомби, оскільки автор на поставлене запитання давав однозначно ствердну відповідь. Весь наклад часопису незабаром був skonфіскований, а один примірник, як і належало за приписами Головліту, потрапив до спецфондів. Доступ до них, як відомо, поступово відкривався лише з початку 90-х років.

Що ж крамольного для офіційної радянської науки відкрив ретельний дослідник? Йому пощастило першому з-поміж архівістів віднайти в Центральному державному історичному архіві у Львові два документи, писані латинською мовою (мабуть, тому й не знищеними червоними комісарами ще в 1939 році), які однозначно вказували на існування в цьому місті друкарні... ще в 1460 році, тобто за 112 років до прибуття туди Івана Федорова (Федоровича) 1572 року. На факт існування такого раннього українського друкарства вказував ще один, третій, документ, віднайдений в архівах О. Мацюком. Йдеться про невідомий досі інвентар книг Словістського монастиря. Цей документ фіксує наявні серед інших різноманітних книг у бібліотеці монастиря шість видань, надрукованих тогочасною українською мовою раніше, ніж побачив світ 1574 року «Апостол» Івана Федоровича — офіційно визнаної в радянські роки дати заснування українського друкарства.

Справді, оприлюднені документи виявилися настільки поважними й довгоочікуваними, що в інших умовах могли стати приголомшливою сенсацією. Однак не стали. І зрозуміло чому. Відомо, що протягом тривалого часу розробка українськими вченими цієї важливої теми перебувала під пильним контролем тоталітарної влади. Адже в радянській науці домінувала затверджена в Москві ідеологічна схема, за якою українська наука, освіта, культура нібито завжди розвивалися лише в тісному взаємозв'язку з російською, до того ж, постійно вважалися другорядними, принагідними, позбавленими самостійних ознак. Ця схема у 30-х роках набула образної метафори у вигляді стовбура-дерева з його відгалуженнями, що символізували єдність і взаємозалежність трьох слов'янських народів — російського, українського і білоруського.

За такою образно сформульованою теорією, серцевину цього дерева — його стовбур, коріння якого сягало часів Київської Русі, — безперечно присвоювала Росія. А два його відгалуження, що «проросли», за цією ж схемою, лише в XIV столітті, віддавалися Україні й Білорусі. Ось чому початки виникнення української мови, літератури, культури в цілому, як і самої української історії, дозволялося «шукати» саме з XIV століття. Усе, що не «вписувалося» в таку ідеологічну схему, тоді вважалося антинауковим, а отже, шкідливим. А ті вчені, які відважувалися своїми чесними і глибоко науковими розвідками висловлювати науково вивірене, а не політично заангажоване бачення проблеми, оголошувалися лютими ворогами свого народу з наступною заборонаю їхніх творів. Так сталося, зокрема, з невеликою групою одержимих ідеєю українського національного відродження учених, які гуртувалися довкола Українського наукового інституту книгознавства (УНІК) на чолі з Юрієм Меженком: більшість з них була репресована, а сам інститут 1934 року ліквідовано.

З розгромом УНІКу українські радянські дослідники і в наукових, і в навчальних виданнях, відповідно до наведеної ідеологічної метафори, протягом останніх більше ніж вісімдесяти років змушені були повторювати в різних варіантах запропонований московськими вченими єдиний постулат

і щодо виникнення українського друкованого слова: після заснування першої друкарні в Росії 1564 року (рік виходу «Апостола» в Москві) перший російський друкар Іван Федоров, десять літ по тому, прибувши через Білорусь в Україну, до Львова, засновує там друкарню і 1574 року видає «Апостола». Ця дата і вважалася початком заснування українського друкарства. Виходить, українці, насильно відірвані від європейського контексту історії, змогли долучитися до дивовижного витвору людського розуму — друкарського верстата — знову ж таки завдяки старшому братові?

І все ж, оприлюднення О. Мацюком невідомих досі важливих архівних матеріалів стало поштовхом до активізації наукових пошуків українських учених щодо витоків українського друкованого слова. Але це стало можливими лише з розвалом Радянської імперії. 1994 року у видавництві «Либідь», у популярній на той час міжвидавничій серії «Пам'ятки історичної думки України», публікується фундаментальне дослідження Івана Огієнка «Історія українського друкарства». Ця книга після виходу в світ 1925 року у Львові була фактично арештована радянською владою і відправлена в найпотемніші спецфонди саме за те, що її автор — авторитетний у світі учений — аргументовано зруйнував усталені досі наукові стереотипи щодо вторинності, підпорядкованості українського друкарства російському. Після такої тривалої в часі заборони нарешті Огієнкова праця, з рекомендаційним грифом Міністерства освіти, стала використовуватися в українських університетах на відповідних факультетах як навчальний посібник. Першими за новою програмою і за цим виданням почали читати курс «Історії видавничої справи» в Українській академії друкарства, де на той час ректором був професор Степан Гунько (доти цей курс викладався за московськими підручниками).

Незабаром українська книгознавча наука поповнилася цілою низкою наукових статей і окремих книжкових видань, в основу яких було взято розробку досі забороненої проблематики в конкретиці віднайдених останнім часом архівних документів. Серед найпомітніших, що мали прихильні відгуки в науковій періодиці, варто назвати монографії академіка Я. Запаса та його послідовників О. Мацюка і В. Стасенка «Початки українського друкарства» (Львів, 2000), О. Ороса «Ірушівський монастир і початки кириличного слов'янського книгодрукування» (Ужгород, 2001), підручник автора цих рядків «Історія видавничої справи» (Київ, 2003, перевидання 2007) та ряд інших.

Про застарілі методи викривачів українського патріотизму в книгознавчій науці

Здавалося б, відбувався цілком нормальний процес, коли в умовах відсутності цензури і всевидючого партійного контролю українські вчені, нарешті, отримали можливість вивчати, узагальнювати архівні матеріали, висловлювати гіпотези, дискутувати на різноманітних наукових форумах, видавати свої праці, написані «не за вказівкою згори». Зрештою, повертати за давненими борги перед своїми попередниками, які через політичні обставини

й неможливість доступу до архівних сховищ століттями не мали можливості цього робити.

Однак схоже, що опонентів українського відродження такий стан справ не влаштовує. У конкретиці означеної теми наступ почався саме на ті принципові позиції, які добрим десятком українських дослідників цієї проблеми вже були відстояні, обґрунтовані й захищені, довкола яких уже давно перестали сперечатися. Першою такою спробою викрити занадто «ревний патріотизм» окремих українських дослідників давньої української книги було зроблено... кандидатом технічних наук О. Мельниковим. У № 4 місячника «Вісник Книжкової палати» за 2006 рік публікується його стаття «Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?».

Звертає на себе увагу той факт, що ця стаття слово в слово названа так, як майже сорок років тому вона звучала зі сторінок «Архівів України» у виконанні іншого автора. Принципова різниця лише в змістових акцентах публікацій. Якщо колишній директор Львівського історичного архіву, на жаль, уже покійний Орест Мацюк, людина вельми авторитетна серед архівістів і вчених-істориків, на підставі аналізу власноруч віднайдених документів давав ствердну відповідь на поставлене в заголовку статті запитання, то Олександр Мельников поставив за мету все перевернути з ніг на голову і, звичайно ж, вигукнути категоричне «ні» спробам українських учених писати власну, не затверджену в Москві, не погоджену з московськими рецензентами, історію української книги.

Зрештою, на жанр наукової статті таке викриття, м'яко кажучи, далеко не тягне, оскільки зроблене воно непрофесійно й некоректно. Автор навіть приблизно не володіє історіографією питання, оскільки, винісши у підзаголовок статті слова «Огляд публікацій останніх років», не спромігся з'ясувати для себе бодай кількісні параметри публікацій, які мали б потрапити до «огляду». Очевидно, що більшості він і у вічі не бачив, бо критику будує довкола лише двох-трьох немилих йому видань. Підходи до викривальної критики також обрані з арсеналу старих недобрих часів: використання цитати поза контекстом оповіді, обривання її у вигідному для критикана місці, намагання «підловити» опонента в дрібницях, недоречні вигукування на кшталт «І це український філолог!», що в наукових виданнях є просто недопустимими. Категорично заперечивши вже доведене, пан Мельников у дусі недавніх радянських часів навіть навісив ярлики як на самого автора нової концепції виникнення та розвитку українського друкарства Мацюка, так і на його послідовників. За що? Виявляється, тільки за те, що ті замахнулися мало не на святе — «російських і радянських дослідників прямо звинуватити у необ'єктивності».

Не переповідаймо далі нелогічних і непереконливих місць такої «наукової» праці, оскільки це надзвичайно професійно, розважливо і водночас гостро зробив харківський учений — професор, завідувач кафедри бібліографознавства та інформаційно-бібліографічної діяльності Харківської державної академії культури Микола Низовий. Будучи першокласним фахівцем

у своїй галузі знань, маючи десятки опублікованих в Україні і за кордоном поважних наукових праць з тих чи інших проблем книги взагалі і української зокрема, близько сорока років викладаючи для харківських студентів нормативні курси «Книгознавство», «Історія книги», професор із Слобожанщини не залишився байдужим, ознайомившись із змістом публікації О. Мельникова. Він підготував для друку свою статтю — «Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?», свідомо зробивши уточнюючий підзаголовок: «Хто ставить це запитання і як на нього відповідають».

Треба віддати належне редакції «Вісника Книжкової палати», яка незабаром опублікувала статтю професора М. Низового (№ 9 за 2006 рік) як відповідь тим, хто продовжує вишукувати політику в публікаціях українських учених, де не лише піддається сумніву, а й аргументовано спростовується затверджена в Москві теза про те, що «ніякого українського книгодрукування до виникнення російського не було, немає й бути не могло».

Поділивши за змістом відповідей на поставлене в заголовку статті питання усіх запитувачів-відповідачів на три основні групи (1. Хто негативно відповідає на поставлене запитання; 2. Хто дає позитивну відповідь; 3. Ті, для кого ця тема є предметом маніпуляцій і спекуляцій в залежності від загальної кон'юнктури та їхніх особистих намірів), а також ретельно виклавши базовані суто на наукових позиціях свої аргументи, професор Низовий приходить наприкінці статті до трьох висновків. Наведемо їх повністю, оскільки вони є принциповими в аналізі подальшого розкриття теми цієї публікації:

1. Накопичені прямі й опосередковані докази... дають підстави стверджувати: в Україні існувало дофедоровське книгодрукування.

2. Подальше завдання полягає в продовженні пошуку зразків дофедоровського книгодрукування або ж документального підтвердження їх існування.

3. Іван Федоров, незалежно від можливих і бажаних у подальшому знахідок, був і залишається фундатором постійного книгодрукування в Україні.

Нікого не образивши, не навівши на опонентів жодних ярликів, Микола Андрійовича Низовий озвучив у своїх висновках своєсвідоме наукове кредо тих українських дослідників, хто, «не претендуючи на чуже, боронить своє, відаючи належне іншим, не втрачає поваги до себе».

Очевидно, не сподівався професор М. Низовий, що його стаття викличе таку бурю гніву й протесту з вуст С. Сокурова-Величка. Саме цей досі невідомий у гуманітарній науці автор вирішив виступити ревним оборонцем не лише Івана Федорова, а й усіх прихильників теорії «спільної колиски трьох братніх народів», несправедливо ображених тими українськими ученими, хто «заповзято не сприймає нашого Першодрукаря».

Не аналізуватиму змісту цієї публікації. Виділю лише окремі красномовні фрази, якими рясніє весь текст, аби читач мав змогу сам пересвідчитися в змістових акцентах і позиції самого автора. Отож: *«справжні українці,*

вигодувані з битих горщиків Трипільської культури»; «підкарпатські нащадки давніх укрів», які «отримали жорстокий удар по самолюбству»; «підпора імпозантної, однак хиткої будівлі національної виключності»; «низові давно вже відділили національно свідомих українців, борців універсальної відмежованості древньої рами укрів, від своїх же (але із замутною кров'ю) запроданців»; «хтось зловісно шепоче за моєю спиною»; «заатлантичні добродії світового українства».

Усе це, мовлене з таким далеко не науковим сарказмом і зверхністю, — про нас, українців, про тих, хто відносить себе, за ранжуванням автора, до національно свідомих. Таких, як вважає Сокуров–Величко, «**на Україні**» (виділення моє. — М. Т). небагато. До речі, принизливе словосполучення «*на Україні*» сьогодні вперто вживають лише диктори окремих каналів московського телебачення та преса сусідньої держави, навмисне підкреслюючи територіальне, а не політичне означення нашої держави. Для громадянина України Сокурова це, очевидно, також принципово. А ось епітети, яких «заслужили» українські учені — дослідники історії української книги: «запопадливі поваловачі», які пишуть або «зловісно шепочуть», «звинувачувачі у використанні брудних технологій», «диспутант М. Низовий» тощо. І вже зовсім абсурдним є завершення цього матеріалу з претензією на науковий погляд: розчарований автор «Вісника Книжкової палати», нібито почувши за своєю спиною, як хтось зловісно шепоче: «Та він же москаль, найбільший ворог, колонізатор!» — вирішив звернутися... до Бога.

Повертаючись до часто згадуваного в цій публікації прізвища самого М. А. Низового, якому воно дісталось від славних предків — справжніх героїв «війська Запорозького Низового», слід зауважити, що і харківський професор, і йому подібні названі в цій публікації зневажливо, з маленької букви — «низовими», бо автор явно відчуває до того алергію, як, очевидно, і до всіляких там запасків, гуньків, нагорних, ющенків, мазеп та петлюр.

Читаючи ці абзаци, відчуваш, що запахло репресивними роками страшною сталінсько-андроповською доби. Справді-бо, подібна словесна риторика — з арсеналу публіцистів-галаністів радянської школи, з журналістських публікацій, присвячених викриттю ненависного комуністам так званого українського буржуазного націоналізму. Його, як відомо, вбачали буквально в кожному письменникові, журналістові, вченому, хто вживав у своїх текстах поняття «українська історія», «українська культура», «українська книга». У сьогоднішній періодиці, розрахованій на загальноукраїнську аудиторію, важко навіть і віднайти такі образливі для цілої нації й недоречні словосполучення. Хіба що в газеті «Сьогодні», відомій останнім часом своєю загальною антиукраїнською налаштованістю, особливо в публікаціях відомого «інтерпретатора» біографій національних героїв українського народу (чого вартує, скажімо, число газети з текстами цього автора, що побачило світ на цьогорічні роковини від дня народження Тараса Шевченка). Але на такі публікації ніхто з обізнаних читачів давно вже не звертає уваги.

Як не дивно (а, може, як не прикро), але текст із згаданими вище сентенціями з'явився не на сторінках пожовтілого «Сьогодні». Його помістив... «Вісник Книжкової палати» (№ 1 за 2007 рік). Під рубрикою «Полеміка».

А судді хто?

Удруге і втретє перечитавши дописи О. Мельникова та С. Сокурова–Величка — головних ініціаторів нової полеміки щодо витоків друкарства на українських землях і прагнучи зрозуміти логіку появи таких публікацій у поважному науково-виробничому виданні, захотілося більше довідатися про науковий і творчий доробок цих авторів. Даремними виявилися мої пошуки в каталогах солідних бібліотек — серед рясних публікацій, присвячених історії світового чи українського рукописання чи книгодрукування, їхні прізвища не зазначені. Щоправда, кандидат технічних наук Олександр Мельников є автором кількох статей, що стосуються окремих аспектів сучасного книговидавання, а також співукладачем російсько-українського словника «Поліграфія та видавнича справа» (Львів : Афіша, 2002. — 440 с.) та упорядником «Справочной книги автора» (Суми : Університетська книга, 2004. — 396 с). Щодо останньої, то не буде другорядним зазначити, що її основу склали або витяги з діючих законодавчих і нормативних документів, які стосуються видавничої справи, або різноманітні (і багато в чому застарілі нині) інструкції неіснуючого сьогодні Держкомвидаву СРСР, особливо ті, де йдеться про редакторські й технічні вимоги підготовки текстових оригіналів до друку.

Напрям пошуку інформації про Сергія Сокурова спростив підпис під його прізвищем у статті — письменник. У біобібліографічному довіднику «Письменники України» 2006 року випуску про цього автора коротко зазначено: «Народився в м. Мінусинську Красноярського краю, Росія. Закінчив геологічний факультет Львівського університету. Пише російською мовою. Автор збірок оповідань «Каменное море», «Тетис», «Первый день юности» та публікацій у періодиці».

Будучи ще більше заінтригованим літературними інтересами завзятого викривача українського патріотизму в книгознавчій науці, вирішив ознайомитися бодай з одною з його книг. До рук потрапила не зазначена в новому письменницькому довіднику збірка повістей і оповідань «Знак чистого сонця», що побачила світ у львівському «Каменярі» 1990 року. Прочитання заголовного оповідання збірки — «Ворон» — виявилось достатнім, аби пояснити причину отого нічим уже не прикритого антиукраїнства, яким позначена так звана книгознавча публікація цього письменника у «Віснику Книжкової палати».

В оповіданні йдеться про життя відлюдькуватого старого ворона, на очах якого протягом багатьох літ відбувалися різкі суспільно-політичні зміни в цьому прикарпатському краї. Звернемо увагу на завершальний епізод з оповідання, коли ворон побачив у своєму урочищі одну людину. Хто ця людина, читач легко здогадається з цитати, яку подаю мовою оригіналу:

«Человек со шмайсером крался по заснеженному лесу, уверенно озираясь по сторонам единственным глазом, по-звериному острым и быстрым (...) Между оголенных корней лежала каменная плита с замшелым верхом. Кривой отложил оружие, сбросил на землю брезентовый вещмешок и бараний мехом наружу, кожан, оставшись в нижней рубашке и бриджах немецкого покроя. Каменная плита неохотно поддавалась человеку. Под ней оказалась заржавевшая крышка люка (...) В схроне (тут для російськокомовного читача, непосвяченого в історію визвольних змагань українського народу, автор через зноску дає таке пояснення слова схрон: «Схрон — местный диал. — тайник для бандитов») было дюжины две тонких церковных свечей..., старинная библия со слитыми листками, а под ней — горсть патронов от немецкого автомата (...). В вещмешке человека, избежавшего встречи с жителями, были американские консервы, которые он сумел вынести с той последней базы, накрытой ротой НКВД».

Звичайно ж, ідеться тут про вояка Української повстанської армії. Цей, ще зовсім юний, повстанець, як видно з оповідання, після відмови здатися властям твердо сказав матері: «Ніколи, мамо! Чуєте, ніколи! Краще вбийте мене тут!» Отут би інженерові людських душ і розкрити сутність характеру цієї молодой людини — одного з десятків і сотень тисяч таких, як він, хто, знаючи наперед свою власну приреченість, сміливо йшов на смерть заради незборимої ідеї незалежності свого рідного краю, своєї Батьківщини. Що рухало ними, де брали силу волі і гарт духу? Ось запитання з нерозгаданого феномену, що зацікавив би читача... Та в інтерпретації письменника Сергія Сокурова, який родом з краснодарського Мінусинська, вояк УПА — всього лиш німецький та американський нахлібник, кривий і одноокий, схожий на звіра, життя якого тільки й заслуговує на такий, створений самим автором, українофобський фінал, де прямо таки смакується надумана картина агонії українського героя. Далі — знову витяг з цього оповідання: *«Ворон еще потоптался возле мертвой головы, прицелился страшным, в бородавчатых наростах, клювом в открытый глаз своего недавнего приятеля. И... не клюнул. Он был по-своему гордым, этот ворон, проживший почти триста лет и много повидавший на своем веку».*

Прочитавши цей «художній твір», замішаний на жовчній нетерпимості й ненависті члена Національної Спілки письменників України до поетів інших ідеологічних поглядів, позначений елементарною неповагою до української історії, захотілося запропонувати редакції «Вісника Книжкової палати» опублікувати на своїх сторінках і «Ворона». Щоправда, він має таке ж відношення до історії української книги, як і опублікована вже там студіюваннями «книгознавча» стаття цього автора. Зате читачі часопису — бібліотекарі, книгознавці, архівісти — сповна б довідалися про того, хто претендує себе знайомим книгознавцем усього пострадянського простору, хто так залицяно відтримує в Україні «п'яту колону» й так сміливо підписує «своє історичне

шовіністам. Не було б зайвим надрукувати такий твір і в одній із львівських газет, оскільки цей автор у своїй «вісниківській» статті впевнено називає себе «справжнім патріотом Львова», а саме місто — «своїм улюбленим». Мають же галичани знати в лице і таких своїх «патріотів»...

Можливо, ці пропозиції й для розрядки. А коли серйозно, то в контексті нав'язаної панами-товаришами Мельниковим і Сокуровим так званої книгознавчої дискусії хотілося б поставити і собі, і колегам-науковцям, і читацькому загалу ось ці три запитання:

1. Чи варто в будь-якому спеціалізованому друкованому органі, розрахованому на фахівців, розміщувати публікації із суспільно важливої наукової проблематики, авторами яких виступають явно не фахівці?

2. Чи доречно збурювати наукову громадськість надуманими полеміками, які вже відбулися, довкола яких уже були означені певні як наукові, так і політичні акценти, учасники яких з обох сторін уже давно пішли далі в своїх наукових пошуках?

3. Чи допустимі у ВАКівських виданнях, публікації в яких зараховуються при захисті дисертацій, статті, змістовий і лексичний ряд котрих не має ні найменшого відношення до науки?

Цілком очевидно, що й шанована редколегія «Вісника Книжкової палати» відповість на ці три запитання однозначним «ні». Якщо так, тоді тим більше незрозумілою є позиція редакції цього органу, з відома якої такі публікації там появилися.

Котрийсь із опонентів може мені заперечити. Мовляв, є позиція редакції, і позиція авторів, які не завжди збігаються, є ще в нашій державі й свобода слова. Справді. У службовій частині «Вісника Книжкової палати» також зазначена поширена тепер у ЗМІ фраза: «Редакція не завжди поділяє точку зору авторів статей». Однак це застереження діє тут якось вибірково. Свіжий приклад. Свого часу автор цих рядків, публікації якого часто розміщувалися раніше на сторінках «Вісника...», запропонував редакції свою нову статтю «Апарат чи службова частина видання», у теоретичній і практичній площинах якої детально аналізувалося багатовекторне і багато в чому еkleктичне поняття, визначене відомим московським теоретиком Е. Мільчиним, «апарат видання» (згадаймо медичний, вестибулярний апарат, апарат органів державного управління тощо) та пропонувалося ствердження в теорії видавничої справи визначення «службова частина видання». Стаття, до речі, ґрунтувалася на розробках як вітчизняних, так і зарубіжних учених, мала суто науковий стиль викладу і нікого не ображала. Тривалий час вона лежала в редакційному портфелі, згодом авторові запропонували скоротити багато з того, що стосувалося саме апарату видання. А закінчилося тим, що редакція «Вісника Книжкової палати» в публікації такої статті врешті чемно відмовила. На тій підставі, що це, мовляв, полемічна стаття, а ми — видання наукове, тому полеміки не допускаємо; до того ж, навіщо нам сваритися з відомими московськими вченими і вигадувати щось своє.

Стереотипи, до яких ми звикаємо

Здається тепер, що сіль проблеми полягає саме в цьому: навіть у наукових аспектах гуманітарної науки не дражнити «старшого брата». Іншими словами, немає чого вам, малоросійські вчені, вигадувати щось своє. Ви ж були й залишайтеся звичайними інтерпретаторами того, про що вам скажуть з північної столиці. Або опрацьовуйте лише те, що не зачіпає вже давно визначених теоретичних постулатів. Ті українські дослідники — представники філологічних, педагогічних чи історичних наук, — які вже в роки української незалежності їздили зі своїми «проукраїнськими» темами на наукові зібрання до Москви чи Петербурга, могли не раз переконатися в цьому на власному досвіді. Але про це їм інколи нагадують і в себе вдома.

Нав'язані віддавна чужі стереотипи і догми якимось непомітно в'їлися в нашу свідомість, у наші душі, у наші дії. І нині, в умовах суцільної, небувалої досі, моральної деградації вищих ешелонів суспільно-політичного життя держави, ми продовжуємо байдужити там, де в інших умовах і за інших обставин мовчання чесних науковців сприймалося б як зрада професіоналізму й наукової порядності. Наведу кілька прикладів. Два роки тому мені довелося побувати в Острозькому музеї книги. Директорка музею з гордістю оповіла київському гостеві, що в її трудовій книжці — лише один запис — ось цей музей. Мовляв, усі сили і знання віддано цьому дітищу. А особисто мені було прикро й соромно пізнавати не матеріальну, а змістову частини експозиції, яка практично не зазнавала бодай косметичного втручання від... 1985 року. Оформляли цю експозицію ленінградські учені. Тому й присутня на кожному стенді ідеологія радянської системи. Вдумаймося в змістову доміную, скажімо, ось цього крупно набраного тексту, який відкриває експозицію: «Друкарство, виникнення якого на території країни (якої? — *авт.*) пов'язане з іменем російського першодрукаря Івана Федорова та його діяльністю в Москві, Білорусі, на Україні (*знову це принизливе на* — *авт.*), сприяло становленню зв'язків між братніми російським, українським та білоруським народами». Спробував я віднайти в експозиції музею бодай згадку про Степана Дропана або принаймні книгу І. Огієнка «Історія українського друкарства», де багато сказано про дофедоровське українське друкарство. Але даремно. Тут про неї лише чули, але не змогли дістати, бо книготоргівля, мовляв, розвалилася...

До музею, як і раніше, мало не щодня приводять нині цілими класами школярів з довколишніх районів та областей... З чийх текстів засвоюватимуть вони українську історію? На моє запитання, з якої причини за роки української незалежності не змінено в експозиції жодного рядка тексту, директорка музею прямо відповіла: «Немає коштів, он два роки кривля тече, а ви про якісь речення»...

Що вже Острог, коли таку ж картину можемо бачити і в столиці української книги славному Львові. Книжковий музей тут назвали також нейтрально, аби не привертати зайвої уваги всіляких патріотів від науки — не історії української книги загалом, а лише «Музей мистецтва давньої української кни-

ги», зробивши його не самостійним підрозділом, а філією Львівської галереї мистецтв. Експозиція так само зроблена ще в радянських роках і відтоді жодного разу не оновлювалася. Львівському й українському першодрукареві Степанові Дропану, як і в Острозі, тут місця немає (бодай абзацом, бодай реченням), хоча інформація про нього та його друкарню 1460 року віднайдена саме у львівських архівах і саме львівськими вченими. Чи не парадокс?

А як сприймати той факт, що відвідувачі цього львівського музею, знайомлячись з відділом рукописної української книги, нічого не почують з вуст екскурсовода й нічого не прочитають в експозиційних рядах, кажімо про Велесову Книгу, про Реймську Євангелію? Ці два шедеври українського рукописання, про які в радянські роки також не прийнято було говорити, завдяки небайдужості й зусиллям саме учених-дослідників цієї проблеми, уже давно увійшли до програм середніх шкіл і вищих навчальних закладів. На кафедрі книжкової графіки та дизайну друкованої продукції Української академії друкарства під керівництвом доцента В. Стасенка Велесову книгу навіть реконструювали (матеріальну її частину – знамениті дощечки з написаним на них зразками тексту), а тут, через дві вулиці львівського центру, про це нічого не знають. У більшовицькі часи такий факт назвали б шкідництвом на ідеологічному фронті. У наші, українські, для цього можна віднайти лише такі поняття, як байдужість і непрофесіоналізм.

До речі, про Велесову книгу. Багаторічна боротьба українських учених у себе на Батьківщині та в діаспорі за ствердження цієї рукописної пам'ятки (створеної на українських теренах у IX столітті, ще до прийняття християнства) в історії саме української видавничої справи засвідчує, як непросто ламаються означені вище стереотипи і догми, як непросто писати українську історію, мовлячи Шевченковими словами, «не німцем», а українцем. Адже ще наприкінці 50-х років минулого століття активізація вивчення цієї пам'ятки ворожою радянській владі українською діаспорою спонукала кремлівських партійних ідеологів замовити у вчених своєрідну наукову експертизу цього твору. Висновок експертизи підписувала, як відомо, лєнінградський палеограф Л. Жуковська. Давньоукраїнській рукописній книзі було винесено тоді однозначно негативний вирок: підробка XIX ст. Пройшло сорок років. І коли в окремих українських наукових колах усе ще точилися нав'язані збоку дискусії довкола того, визнавати Велесову книгу за дохристиянську пам'ятку чи ні, коли від опонентів лунали вигук «Покажіть нам оригінал цієї пам'ятки, бо інакше — це просто легенда», у Росії тексти цієї книги... почали активно передруковувати. За приблизними підрахунками, вийшло вже більше десяти видань, в яких солідні російські вчені в своїх розлогих передмовах прямо стверджують, що це видатна... російська літературна пам'ятка дохристиянської епохи... новгородського походження.

Цей факт варто нагадати ревним оборонцям наукової теорії «спільної колиски», як і висловити захоплення мужньою позицією ряду вчених, зокрема професора Григорія Ключека — ректора Кіровоградського університету ім.

Винниченка, автора першого навчального посібника «Світ Велесової книги» для школярів, завдяки яким спроби ворогів української державності викинути Велесову книгу з українських шкільних програм провалилися.

У контексті викладеного хотілося, аби і львівські колеги дещо активніше позбавлялися стереотипів і догм та сміливіше відстоювали своє. Активні дії опонентів українського відродження в Українській державі спонукають чесних, сумлінних і принципових учених не мовчати.

Може, тоді іншими очима сприймався б сьогодні багатьма львів'янами та гостями міста увічнений ще в радянські роки, добре помітний здалеку, текст на стіні першого навчального корпусу Української академії друкарства в самому центрі Львова. Напис, який консервує одну з радянських ідеологем у контексті історії українського друкарства. Як і встановлена на кошти московського мера Лужкова меморіальна дошка І. Федорову на будівлі Онуфріївського монастиря, про яку згадує професор М. Низовий. Як і відновлений після десятка років та фінансований тепер москвичами федоровський семінар на базі Львівського музею мистецтва української книги...

Замість висновків

У середині XIX століття група великодержавницьки налаштованих російських учених на чолі з М. Погодіним спробувала відволікти зусилля малої горстки національно свідомої інтелігенції прилучитися до перших паростків українського відродження, викликавши їх на виснажливу багаторічну дискусію про так зване право української мови називатися в Російській імперії мовою, а не наріччям. Скільки зусиль і часу поклав на це, скажімо, Михайло Максимович, залишивши нам, нині сушим, знамениті «Філологічні листи М. Погодіну». Тепер це унікальний зразок високого духовного і патріотичного чину вченого, який глибоко відчув у собі своє, українське коріння, який міцно стояв на землі своїй пращурів.

Згадуючи цей епізод, передбачаю, що опоненти нової концепції виникнення і розвитку українського друкованого слова і в цій публікації віднайдуть місця, довкола яких можуть продовжувати нав'язану ними ж дискусію. Скільки вже списів зламано довкола тлумачення слів тієї ж післямови Івана Федорова у львівському «Апостолі», де він сам зізнається, що йшов у Львові «стопами боговибраного мужа», довкола тієї ж надмогильної плити, довкола архівних текстів про друкарню Степана Дропана. Аргументи в опонентів давно зрозумілі. І вони від них не відмовляться. Це їхнє право. Як і наше право мати й аргументовано та спокійно відстоювати свою наукову позицію.

Спробую чітко, у шести пунктах, озвучити власну наукову позицію. Будучи учнем і послідовником академіка Якіма Запасака, професорів Ореста Мацюка, Степана Гунька, Миколи Низового, візьму на себе сміливість ствердити, що це і їхня позиція. Щоправда, професор Низовий її достойно захистив від несправедливих звинувачень. На жаль, не зможе цього зробити зараз академік Яким Запаско.

Таким чином, на основі ґрунтовного вивчення нововіднайдених архівних документів, збережених пам'яток, залишених писемних згадок сучасників можна зробити такі висновки.

1. Друкарство в Україну прийшло не зі Сходу, з Москви, а з Заходу, від німців.

2. Час його появи слід датувати 1460 роком, тобто на 114 років раніше, ніж це було визначено з ідеологічних міркувань за російською (радянською) концепцією.

3. Ім'я першого українського друкаря — Степан Дропан, який, згідно із збереженими до наших днів архівними документами, подарував свою друкарню Львівському Свято-Онуфріївському монастирю.

4. Маючи вагомні аргументи, сьогодні можна без застережень як не робилося досі, тлумачити напис на надмогильній плиті І. Федорова як визнання факту існування українського друкарства у Львові задовго до прибуття сюди Івана Федоровича. У перекладі І. Крип'якевича цей напис звучить так: «Іван Федорович, друкар Москвитин, котрий своїм заходом **завів** друкарство **обновив** (виділення авт. — М. Т.), умер у Львові. Друкар хини переліт тим невидимих...».

5. Ніяк не применшуючи заслуг Івана Федоровича, його слід розглядати не засновником українського друкарства, а фундатором першого книгодрукування на українських землях.

6. Нині доцільно неупереджено обміршити життєвий і творчий шлях видатного друкаря Івана Федоровича в контексті ролі України і території його українського оточення в становленні його як книговидавця європейського рівня.

Упереджуючи спроби оповення «жизнєсти автора цієї книги» як «запонадливих новаторів» черниш-друкаря Івана Федорова, до «нових завитувачів російських учених», до «русских националистов», знову слід наголосити: я не проти Івана Федорова, я проти грубого зневажання історії свого народу, проти консерваторії і туманній іїї науці застарілих ідеологічних догм, проти нової спроби не лише нав'язати українству... й створити привілейний комплекс малоросійщини.

1. Браїчевський М. Походження слов'янської писемності. — К.: КМ Академія, 2007. — 352 с. 2. Велесова книга. — Київ, вер. 1981. Ст. 1261. Матер. В. Яценко. — К.: Велесова книга, 1981. — 316 с. 3. Виданенко М., Ісаченко Н., Мандок С. Мудрець Іван Федорович в Україні. — Львів: Карпати, 1982. — 134 с. 4. Глизицький Д. Велесова книга як текст. — Львів: Книжковий світ, 2009. — 320 с. 5. Губко О. Про початки слов'янського друкарства в Україні. — Львів: М. Дзюба, 1997. — 12 с. 6. Жижинський П. Подорож до друкарства на захід. — Львів: «Підприємство», 1997. — 128 с. 7. Зинченко Н., Яценко С., Шинченко В. Походження українського друкарства. — Львів: «Підприємство», 2009. — 222 с. 8. Крип'якевич І. Початок книгодрукування в Москві і в Україні. — М.: 1911. 9. Крип'якевич І. І. Український друкарство і його становлення. — Львів: Підприємство, 1997. — 132 с. 10. Крип'якевич І. І. Український друкарство і його становлення. — Львів: Підприємство, 1997. — 132 с. 11. Крип'якевич І. І. Український друкарство і його становлення. — Львів: Підприємство, 1997. — 132 с.

1964. — 314 с. 12. Коляда Г. До питання про українське друкарство перед Іваном Федоровим // Рад. літературозн. — 1962. — № 6. 13. Лотоцький О. Українське друковане слово // В кн.: Українська культура. — К. : Либідь, 1993. — С. 98–111. 14. Мацюк О. Чи було книгодрукування на Україні до Івана Федорова? // Архіви України. — 1968. — № 1. 15. Мацюк О. Ще про початки книгодрукування на Україні // Архіви України. — 1971. — № 1. 16. Мельников О. Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова: огляд публікацій останніх років // Вісн. Кн. палати. — 2006. — № 4. — С. 10–13. 17. Немировский Е. Историографические заметки к вопросу о начале книгопечатания на Руси // Книга. — М., 1962. — Вып. VII. 18. Низовий М., Тимошик М. Українське друкарство і видавнича справа на сторінках російської енциклопедії «Книга» // Друкарство. — 2000. — № 6. — С. 90–93. 19. Низовий М. «Чи було книгодрукування в Україні до Івана Федорова?» (Хто ставить це питання і як на нього відповідають) // Вісн. Кн. палати. — 2006. — № 9. — С. 32–37. 20. Огієнко І. Історія українського друкарства / Упор., авт. іст.-біогр. нарисів і приміт. М. С. Тимошик. — К. : Либідь, 1994. — 448 с. 21. Орос О. Грушівський монастир і початки кириличного слов'янського книгодрукування. — Ужгород : Закарпаття, 2001. — 272 с. 22. Орос О., Никифоров Б. Витоки українського книгодрукування // Друкарство. — 2003. — № 1. — С. 78–80. 23. Протасьєва Т. Первые издания московской печати. — М., 1955. 24. Савка М. До історії книгодрукування на Україні // Архіви України. — 1972. — № 2. — С. 26–34. 25. Сірополко С. Швайпольт Фіоль — перший друкар слов'янських кирилических книг. — Краків–Львів, 1943. — 28 с. 26. Сокуров–Величко С. Про першість взагалі і зокрема // Вісн. Кн. палати. — 2007. — № 1. — С. 25–27. 27. Тимошик М. До питання про концепцію виникнення і розвитку українського друкованого слова в контексті поширення друкарства у слов'янських народів // 11 Jornadas Andaluzas de Eslavística. Resúmenes de ponencias y comunicaciones. — Baeza (España), 1996. — P. 101–102. 28. Тимошик М. Історія видавничої справи : підруч. — К. : Наша культура і наука, 2003. — 496 с. 29. Тимошик М. Історія українського друкованого слова потребує переосмислення // Літ. Україна. — 2002. — 21 берез. 30. Федоровские чтения: 400-летие книгопечатания на Украине. — М., 1976. 31. Черниш Н. І. Початки українського друкарства у дослідженнях Іларіона Свенціцького та Івана Огієнка // Вісн. Кн. палати. — 2005. — № 6. — С. 40–44. 32. Шлевчук В. Загадка «Велесова книга» // Хроника-2000. — К., 1994. — № 3. 33. Bandtkie J. S. Historia drukarni w Krolewstwie Polsskiem i Wielkiem Ksiestwie Litewskiem i w krajach zagranicznych w których polskiej dzela wychodzily. — Krakowie, 1826. — Tom 1. — S. 382. 34. Zubrzycki D. Historyczne badania o drukarniach rusko-slowianskich w Galicyi. — Lwow, 1836. — S. 12.